

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2024-30-12>

УДК 81'367.2:821.161.2-21.09

КУЗЬМИЧ Оксана, ШКАРБАН Тамара

Рівненський державний гуманітарний університет

ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕНЬ У ДРАМІ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ»

У статті розглянуто різновиди емоційно-оцінних і спонукальних слів-речень (еквівалентів речень) у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Простежено структурні, значеннєві, стилістичні, характеристики їхнього вияву, продуктивні й непродуктивні типи. Особливу увагу приділено явищу інтер'єктивації у сфері синтаксису.

Ключові слова: слова-речення, еквіваленти речень, квазі-речення, нечленовані речення, інтер'єктиви; емоційно-оцінні, спонукальні слова-речення.

KUZMYCH Oksana, SHKARBAN Tamara

Rivne State Humanitarian University

SENTENCE EQUIVALENTS IN THE DRAMA-FAIRY-TALE BY LESYA UKRAINKA «THE FOREST SONG»

The article deals with the varieties of emotionally evaluative and motivational words-sentences (sentence equivalents) in Lesya Ukrainka's drama-fairy-tale "The Forest Song", endowed with a special emotional and stylistic load. The article traces structural, semantic, stylistic, characteristics of their demonstration, productive and unproductive types. Particular attention is paid to the phenomenon of interjection in the field of syntax.

The object of study in the article are sentence units expressed by interjections and modal words (65 demonstrations in total). These are peculiar substitutes for sentences (quasi-sentences), which are not subdivided, because they are expressed by service words, only in the context they have the appropriate intonation and are a mean of communication. The illustrative material is presented in conjunction with the remarks that perform an informative function in the analyzed text.

Emotionally evaluative words and sentences are productive in the drama, mainly implemented in semantic varieties with the meaning of supplication, pity, despair, etc. The second notable group is formed of exclamatory sentences expressing the will of the interlocutor. Such sentences denote an immediate, short-term action with a demand for a ban on speech, physical action, or, on the contrary, an inducement to action. Imperative exclamatory sentences are highly emotional, that is common characteristic of the inhabitants of Western Polissya. Some equivalents of the sentences have a distinct folklore origin, which was supported by the Kosachiv-Dragomanov family atmosphere. Most of the analyzed constructions are expressed by interjections or their combinations, less often by full nouns and verbs that show the ability to interjection.

Thus, the analyzed types of word-sentences contribute to a fuller and deeper disclosure of the inner world of the characters in the work, the everyday life of a person, his/her behaviour, emotions. At the present phase, such a research remains relevant, as it will make it possible to interpret the emotional world of Lesya Ukrainka as an author, the deep folklore of her work, and the spiritual world of her Polish heroes.

Key words: word-sentences, sentence equivalents, quasi-sentences, non-divided sentences, interjections; emotionally evaluative, motivational word-sentences.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Мова драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» неодноразово ставала об'єктом дослідження мовознавців. Розвідки останніх років активізувалися у зв'язку з відзначенням 150-літнього ювілею з дня народження поетеси. Попри достатню кількість мовознавчих досліджень у царині лексики, стилістики, правописних уподобань авторки, синтаксис Лесі Українки рідко обирали предметом спеціального наукового дослідження.

З-поміж інших виражальних засобів у драмі Лесі Українки особливим емоційно-стилістичним навантаженням наділені синтаксичні одиниці, які ми називаємо еквівалентами речень.

У сучасній українській граматиці статус слів, співвідносних із реченнями, і досі лишається до кінця не з'ясованим. Ідеться передусім про замітники речень, виражені словом чи неподільною сполукою, як засоби відображення дійсності, життя людини, сфери її діяльності та емоцій. Більшість із них стисло й водночас ёмно передають думку, яку можна оформити повноцінним реченням. Найчастіше в мовознавчій літературі їх називають **еквівалентами речень, словами-реченнями, нечленованими реченнями** [5, с. 315].

Нічого не називаючи, не описуючи ситуації, слово-речення замінює думку емоцією чи волевиявом, ствердженням або запереченням, виконуючи при цьому комунікативну функцію, тобто співвідноситься із судженням. Слова-речення не піддаються трансформації, однак у низці випадків мають синонімічні варіанти. Як асемантичні компоненти вони поза контекстом втрачають комунікативний сенс. Це дало підстави науковцям називати такі одиниці комунікатами [3].

Спостерігаємо й інший термін – *квазі-речення* (лат. quasi – ніби, майже, немовби – частина складних слів, що означає «ніби», «несправжній», «позірний», «фальшивий»). На думку А. Загнітка, квазі-речення охоплюють речення-звертання (вокативи), вигуківі речення, які є засобом вираження емоцій, речення-репліки, а також близькі до них формулоподібні речення метакомунікативної настанови, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту [6]. Найважливіша ознака квазі-

речень - нечленованість. Вони виникають здебільшого в усному мовленні, діалогах, самотійно не вживаються, а лише супроводжують певний різновид членованих речень і впливають з його змісту.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Увагу науковців останніх років привертало питання засобів вираження експресивного синтаксису, репрезентантами яких є слова-речення.

Особливості реченнєвої природи та функційно-семантичні типи нечленованих вигуків-речень детально описані в наукових розвідках К. Городенської. Зокрема науковиця зазначає, що «в їхньому семантико-синтаксичному функціонуванні зростає роль інтонації та контексту» [2, с. 734], тобто йдеться про контекстну зумовленість виражених вигуками-реченнями емоцій і почуттів у поєднанні з кінетичними (руховими) засобами (мімікою, жестами). Про еквіваленти речень як засоби експресивного синтаксису в художньому тексті йдеться в наукових розвідках Т. Вавринюк, М. Цуркан [1; 7].

Різномасштабний опис мовно-художніх особливостей творів Лесі Українки знайшов свій вияв у численних публікаціях колективу кафедри стилістики та культури української мови, кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (С. Богдан, Л. Бублейник, Н. Данилюк, Т. Масицька, І. Мельник та ін.). Інтер'єктиви і частки як основу для формування окличних і стверджувальних слів-речень у творах Лесі Українки обирали предметом свого дослідження Л. Шуст та І. Джочка [9; 4].

На сучасному етапі таке дослідження залишається актуальним, оскільки вможливить витлумачити емоційний світ Лесі Українки як авторки, глибоку народність її творчості, духовний світ героїв-полішуків.

Мета дослідження – комплексно схарактеризувати слова-речення, зафіксовані в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», а саме: визначити основні семантичні та структурні різновиди еквівалентів речень, виявити і схарактеризувати випадки значеннєвого синкретизму, простежити вияви інтер'єктивації, встановити продуктивність/непродуктивність окремих груп слів-речень.

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктом дослідження в статті ми обрали **емоційно-оцінні і спонукальні слова-речення**, виражені вигуками, модальними словами, інтер'єктивами (усього 65 виявів). Ілюстративний матеріал подано в комплексі з **ремарками**, які виконують в аналізованому творі переважно інформативну функцію.

Для фіксації різнотипних структурно-семантичних груп еквівалентів речень використано метод суцільної вибірки. Для систематизації еквівалентів речень використано прийом компонентного аналізу. Метод кількісних підрахунків забезпечив підтвердження достовірності зроблених у статті висновків.

Зауважимо, що в частині мовознавчих праць не простежується чіткого розмежування вигуків як ускладнювальних елементів у структурі простого речення і слів-речень як еквівалентів (замінників речень). Ми ж послідовно притримуємося думки, що слова-речення, виражені вигуками або функціонально близькими до них словами, у т. ч. модальними, передають зміст цілого речення й мають відповідне пунктуаційне («від крапки до крапки») оформлення.

Почасти аналізу підлягали синтаксичні одиниці, пунктуаційне оформлення яких суперечить сучасним правилам. Йдеться про випадки, коли після традиційного розділового знака кінця речення (переважно знака оклику) спостерігаємо написання з малої літери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливо цінними для дослідження виявляються еквіваленти речень, використовувані авторами в художніх текстах. Навіть побіжні спостереження засвідчують багатство семантичних відтінків і формальних виявів слів-речень, їхню спорідненість із живим народним мовленням, високу експресивність. Вони є яскравим свідченням одного з провідних законів мови – економії мовленнєвих засобів.

Домінуючу роль у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» відіграють емоційно-оцінні слова-речення, виражені переважно непохідним вигуком **ой** у поєднанні з іншими вигуками і зrealізовані в таких семантичних різновидах:

- значення **благання**: Потерчата: **Ой леле! Не нуртуй! Хатинки не руйнуй!** (211)¹;
- значення **жалю**: Русалка: **Ой леле! Хижу? То се тут люди будуть?** (220);
- вияв **відчаю, горя**: Русалка Польова (ламає руки і хитається від горя. Як від вітру колос): **Ой горенько! Косо моя! Ой лишенько! Кресо моя!** (261); Лукаш (випускає з рук сопілку): **Ой горе! Якось треба рятуватись...** (297); Мавка (відхиляється від берези): **Ой лихо! Я боюся притулятись, а так не встою** (240);
- значення **кепкування**: Мати (сплескує руками): **Ой лишенько! Іще не починала! Ой мій упадоньку!** (263); Килина (впадає в річ): **Ой горе! Хто б говорив!** (291).

Випадки автономного вживання слова-речення **ой, ов** у творі є раритетними, як, наприклад, для вияву здивування, **зніяковіння** в наступних репліках: Голос матері Лукашевої (в хаті): **Ой! Що таке! Вже знов нечиста сила!** (284); Лукаш (випускає з рук сопілку): **Ой! Що се за сопілка? Чару! Чару!** (294); Килина

¹ Тут і далі покликання на сторінку із джерела 8 у списку літератури.

(завважає Лева): **Ов!** Дядьку Лево! То ви-те вдома? (270).

Близькими до вигуківих емоційно-оцінних слів-речень є повнозначні лексеми, зокрема дієслова, абстрактні іменники, які, виражаючи людські емоції, переходять у розряд інтер'єктивів: Лукаш (раптом скрикнув): **Пробі! Гину!** (247); Мати Лукашева і Килиніні діти вибігають з хати з криком: **Горить! Горить! Рятуйте! Ой пожежа!..** (324); **Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!** (252); Русалка (випливає на берег і кричить): **Біда! Рятуйте!** (219). На думку науковців, похідні вигуки на зразок *біда!*, *лихо!*, *горе!*, *жах!*, *рятуйте!* «більшою або меншою мірою зберігають семантичні зв'язки зі своїми вихідними повнозначними словами – іменниками та дієсловами, що мають поняттєву основу. Це свідчить про їхню віддалену співвіднесеність ще й із поняттям» [2, с. 735].

Другу помітну групу в драмі становлять вигуківі речення, що виконують **комунікативно-волюнтативну** функцію (виражають волю щодо співрозмовника). Залежно від вияву волевиявлення в аналізованому тексті вони виражають наказ, спонування до дії. Конкретнішими значеннєвими виявами цих одиниць є:

- **заборона мовлення, заклик до тиші, мовчання:** Лукаш: **Годі!** (Говорить, нестячи) (242); Мавка: **Цить!** Хай говорить серце... (243); Лукаш (оглядається): **Цить!** Почують мати! (259); Лукаш: **Цить! Цить!** Не говори! Мовчи! (В голосі його чутно божевільний жах (289); **Цить!..** Бо знову прилетить (272) (часто вживаний у творі вигук **цить**, поширений у багатьох слов'янських мовах, походить, очевидно, від семантично близького до нього вигука **тс**); Килина: **Бийся по зубі!** (296);

- **заборона дії:** Мавка (...чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника): **Годі!.. Ой, годі!..** (276); Лев: **Та зажди!** (238); Килина (визволившись від нього): **Та бійся Бога!** (290);

- **вимога зникнути, пропасти, щезнути:** Русалка: **Далі – вже моя робота! Ну! Блись-блись!** (245); Русалка (радо): **Подались!** (246); Мавка: **Геть! Не глузуй!** (275); **Геть! Щезайте!** Ніхто не кликав вас! (313); Килина (сіпає її за руку): **Геть! Не мороч мене! Чого стоїш?** (287); Дядько Лев (прокинувся від крику): **Га?.. Що таке? Вже знов якась мара?; Цур-пек! Щезай!** (247) (вигук **Цур-пек** у науковій літературі тлумачиться по-різному: асоціюється або з божеством війни, бійок, кривавих сутичок, кровопролиття, всіякої біди; або з хатніми охоронцями, що захищали від ворогів, допомагали їх *спекатися, відцуратися*; або ж були божествами антагоністами: перший – добрий бог домашнього вогнища, добробуту, а другий – божество сварок і кривавих сутичок [9, с. 159]. В аналізованому нами творі вигук **цур-пек** має ще значення **невдоволення, бажання позбутися кого-, чого-небудь**. На такий значеннєвий відтінок указує і ремарка до репліки;

- **заклик до дії:** Килина (кидає серпа, береться в боки): **Ану ж, ану! Ще хто кого – побачим!** (265); Русалка: **Далі – вже моя робота! Ну!** (245). Спонування, виражене вигуком **ну** (**ну-ну, ану**), є помітною ознакою розмовного мовлення мешканців західного регіону;

- **застереження:** Перелесник: **Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!** (234).

Як бачимо з наведених вище прикладів, частина слів-речень спонукального характеру також виражена повнозначними дієсловами (**подались, щезайте, гляди, зажди**); а також звуконаслідувальними словами (**блись-блись**); порівняймо з виявом цього вигука в усній народній творчості: *Зразу – цирк! Потім – тишик! Потім – блись!* (про сірника)).

Менш поширеними в драмі-феєрії є слова-речення, що виконують **апелятивну функцію** (привернення уваги людей або звертання до них): Голос: **Гов, Лукашу, гов! Го-го-го-го! А де ти?** (230); Дядько Лев (Оглядається): **Лукашу, де ти? Гов!** (247); Дядько Лев: **Ей! не вчись брехати, бо ще ти молодий!** (235); **мають значення сумніву в реальності чи здійсненні чого-небудь:** Дядько Лев: **Де-де! Ще й не такі були дуби, та й тії постинали...** (269); виражають **зневагу, зверхність, байдужість:** Перелесник (зневажливо): **Не бійся, не до тебе. Хтів я одвідати Русалоньку, що в житті, та бачу, вже вона заснула. Шкода...** (274); Злидні: **Дарма! Ми любим кров** (283); Килина: **Про мене!** (288). Крайня значеннєва підгрупа еквівалентів речень виражена модальними словами чи їхнім еквівалентом, що порівняно рідко трапляється в аналізованому творі. Як і інші різновиди, вони виконують комунікативну функцію лише у зв'язку з членованими реченнями.

Якщо в простому ускладненому реченні окремі з вигуків можна віднести до розряду **рефлекторних (афективних)** (**ой, ох, ну, ха-ха-ха**), то слова-речення, сформовані з таких вигуків, залежно від ситуації виконують виразну емоційну, експресивну, емотивну функції. Так, наприклад, вигукове речення **ха-ха-ха** зазвичай позначає голосний сміх, регіт, однак у драмі Лесі Українки передає безтурботність, грайливість, насмішуватість: Русалка: **Ой лишенько, як страшно! Ха-ха-ха!** (221); Мавка: **Ха-ха-ха! Не знаю! Попитай у гаю** (234); Русалка: **Ха-ха-ха!** (Зі сміхом і плеском кидається в озеро) (240); Одиначне вигукове речення **ох** у репліці Мавки поєднує контрастивні відношення і є яскравим прикладом оксиморону: Мавка (скрикує з болем щастя): **Ох!.. Зірка в серце впала!** (240).

Спорадично в драмі-феєрії вжиті слова-речення **о, овва, ого-го, ба, чи ба, бач**. Вони залежно від контексту виражають подив, застереження, іронію, привернення уваги та інші емоції: Лукаш: **О! Тепер вже сиві, як тая хмара...** (224); Лісовик: **Овва! Коби всієї біди!** (220); Русалка: **Овва! А батько мій їх всіх потопить!** (220); Лукаш: **Ого-го! Помалу!** (270); Мавка: **Ні...стій...Ба! Чуєш? То весна співає?** (221); Лев (завважає світляки на Мавці): **Ба! Так би ти й казав, то я ж би знав!** (248); Килина (оговтавшись від здуміння, ворожо): **Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!** (287); Лев: **Бач! Умалівся!.. А ти б якої хтів?** (237).

Несподіваним у драмі є морфологічне представлення почуття **образи**: Хлопчик (пхикаючи): *І! То ви-те не хочете! Ну, мамо, чом тато не хотять мені заграти?* (293). Очевидно, таке вигукове речення, з одного боку, є репрезентантом дитячого мовлення, а з іншого – ознакою місцевої говірки.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, аналіз емоційно-оцінних і комунікативно-волюнтативних груп еквівалентів речень у «Лісовій пісні» дозволяє стверджувати, що вони помітно присутні в тексті (34 і відповідно 31 синтаксична одиниця). Слова-речення сприяють повнішому й глибшому розкриттю внутрішнього світу героїв твору, повсякденного життя людини, її поведінки, емоцій. Окремі слова-речення позначені виразним фольклорним походженням, чому сприяла родинна атмосфера сім'ї Косачів-Драгоманових. Народнo-поетична стихія органічно проникла в текстову канву драми-феєрії Лесі Українки.

Перспективу дослідження можуть становити обірвані, перервані речення (репрезентанти «схвильованого мовлення») у творчості Лесі Українки; вирази мовленнєвого етикету; парцеляти, які через структурну і смислову незавершеність, незвичне членування також можна віднести до еквівалентів речень.

Література

1. Вавринюк Т. І. Еквіваленти речень як засоби експресивного синтаксису в художньому тексті. *Філологічні студії*. 2016. Вип. 15. С. 45–50.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори : І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Гуїванюк Н. В. Експресивний синтаксис: Слово – Речення – Текст. Вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. 2009. С. 409–419.
4. Джочка І. Ф. Семантико-прагматичні смисли стверджувальних часток (на матеріалі драматичного тексту Лесі Українки). *Волинська філологічна: текст і контекст*. 2016. С. 539–551.
5. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
7. Цуркан М. В. Слова-речення як константа експресивності розмовного мовлення (на матеріалі творів Марії Матіос). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 26. С. 345–352.
8. Українка Леся. Лірика. Драми. Київ : Дніпро, 1986. 415 с.
9. Шуст Л. Семантико-стилістичні особливості вигуків у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». *Лінгвостилістичні студії*. 2021. Вип. 14. С. 155–163.

References

1. Vavryniuk T. I. Ekvivalenty rechen yak zasoby ekspresyvnogo syntaksysu v khudozhnomu teksti. *Filolohichni studii*. 2016. Vyp. 15. S. 45–50.
2. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [avtory : I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, S. O. Sokolova; za red. K. H. Horodenskoii]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2017. 752 s.
3. Hujvaniuk N. V. Ekspresyvnyi syntaksys : Slovo – Rechennia – Tekst. Vybrani pratsi. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t. 2009. S. 409–419.
4. Dzhochka I. F. Semantyko-prahmatychni smysly stverdzhuvalnykh chastok (na materiali dramatychnoho tekstu Lesi Ukrainky). *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. 2016. S. 539–551.
5. Dudyk P. S., Prokopchuk L. V. Syntaksys ukrainskoi movy : pidruchnyk. Kyiv : VTs “Akademiia”, 2010. 384 s.
6. Zahnitko A. P. Ukrainskyi syntaksys: teoretyko-prykładnyi aspekt. Donetsk, 2009. 137 s.
7. Tsurkan M. V. Slova-rechennia yak konstanta ekspresyvnosti rozmovnoho movlennia (na materiali tvoriv Marii Matios). *Naukovi zapysky. Seriia «Filolohichna»*. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 2012. Vyp. 26. S. 345–352.
8. Ukrainka Lesia. Liryka. Dramy. Kyiv : Dnipro, 1986. 415 s.
9. Shust L. Semantyko-stylistychni osoblyvosti vyhukiv u dramy-feierii Lesi Ukrainky “Lisova pisnia”. *Linhvostylistychni studii*. 2021. Vyp. 14. S. 155–163.